

Humanist

32-2

Tweewekelijkse uitgave van
het Humanistisch Verbond
Postbus 114, Utrecht
Tel. (030) 31 81 45
15 januari 1977

Het betaalde voetbal heeft de laatste tijd een golf van geweld ondergaan dat in die omvang in ons land nog niet eerder voorkwam. Supporters van FC Utrecht bevestigden hun reputatie op weg naar en in het Feyenoord-stadion. Een treinstel van de NS werd nagenoeg gesloopt en via de noodrem tot stilstand gebracht. In het stadion was op-roerpolitie aanwezig, die later op de middag hun dreigende uiterlijk in daden omzette. Er werden twaalf Utrechters geverbaliseerd, de politie nam wurgstokjes, messen en kettingen in beslag.

De supporters van FC Den Haag hebben ook al een slechte reputatie. Op de terugweg naar huis werd tussen Leiden en Den Haag een deel van een trein vernield. De politie arresteerde in dit geval zelfs 72 man.

Het laatste geval van voetbalgeweld deed zich voor in Doetinchem. Doelman Nico van Zoghel werd met grote stukken glas bekogeld, waarop scheidsrechter Jan Keizer de wedstrijd staakte.

In deze Humanist:

- Twee punten uit Humanistisch Perspectief zijn uitgewerkt: punt 11 betreffende bevordering van ontwikkelings-samenwerking en punt 3 over een rechtvaardige verdeling van maatschappelijke goederen als vorming en scholing.
- Over de betekenis van kunst schrijft de Haarlemse graficus Jan Michels op pag. 5: „De weerspiegeling van een tijdsbeeld ligt in de beelden: de kunst, literatuur, muziek, film, architectuur... Wie geen deel heeft aan deze cultuurrijkdom, hetzij passief of actief is een arm mens...”
Over kunst-vandalisme (en de Unesco) schrijft Derrek Kinnane.

Oorlog?

„Voetbal is oorlog”, heeft Rinus Michels de vroegere trainer van Ajax ooit eens gezegd. Nou en dat kunnen we dan iedere maandagochtend breed uitgemeten zien in de kranten, compleet met foto's erbij. Daar liggen ze dan: stevig uit de kluiten gewassen jongens, krimpnd van de pijn op de grasmat — in elkaar geschopt door leeftijdgenoten van de andere partij. Bedenklijke kwestie, net wat u zegt! Spelverruwing, noemen ze dat. En gaan over tot de orde van de dag.

Ikzelf heb vroeger veel gevoetbald. In de gemeenschappelijke tuin achter onze flat gebeurde dat en alle kinderen uit de buurt deden mee, jongens en meisjes. We waren dan „Faas Wilkes”, of „Abe Lenstra” of „De Munck”. Heel fanatiek soms. Net als de idolen uit de eredivisie.

Ik weet er niet alles meer van, maar speciaal aan het „pingelen” bewaar ik nog mooie herinneringen. Bij het pingelen ging het er om de tegenstander met allerlei ingewikkelde schijnbewegingen te omspelen, de bal aan de voet. Nou had je natuurlijk ook in die tijd kleine driftkoppen die met lichamelijk geweld een beetje grover te werk gingen. Maar we waren daar zeer streng in. Dat mocht niet! „Ja, zo kan ik het ook” of „Hé, dat geldt niet!”

En dat hielp. Voorzover ik het me herinner. Ik voetbal al jaren niet meer en hou ook eigenlijk niet meer zo van die sport. Wat ik er nu als outsider van merk uit de kranten of via televisiebeelden doet me het ergste vermoeden over dat enge voetbalwereldje — met z'n sterk autoritaire clubstructuren, met z'n idolen en met de enorme bedragen aan geld die er omgaan.

Nee, niet leuk meer. Niet te vergelijken ook met de simpele pret die wij vroeger in de achtertuin hadden. Eigenlijk ben ik dan ook alle belangstelling voor het voetbal verloren.

Maar die twee schamper uitgesproken zinnen van vroeger schoten me van de week ineens weer te binnen, toen ik in de maandagkrant nu eens geen plaatjes van bloedende voetballers zag, maar de door supporters in treinen aangerichte vernielingen. Ik vond het een angstaanjagend gezicht. Want als het blijkbaar normaal gevonden wordt dat voetbal oorlog is, zeg ik: nou van mij hoeft het niet, geef mij maar een mooi leesboek. Maar waar blijven we met z'n allen, vraag ik me af, als reizen met de trein ook oorlog wordt?

Rina Spigt

HUMANISTISCH PERSPEKTIEF

punt 11

Bevordering van een ontwikkelingssamenwerking, waarbij wordt uitgegaan van de belangen van de overgrote meerderheid van de bevolking in de derde wereld.

Men kan stellen, dat het Westen al experimenterend het eerst tot een industrieel systeem is gekomen. Hierbij is de welvaart véél zekerder en veel gróter kunnen worden dan in vroegere agrarisch-ambachtelijke verhoudingen het geval was. Vervolgens was het natuurlijk dat het Westen zelf het eerst en voorlopig het meest de vruchten van het nieuwe systeem ging plukken. Maar het is inmiddels de vraag geworden of de Westerse samenleving zijn voorsprong wel zo lange tijd mag blijven gebruiken als nu reeds het geval is. Schrille tegenstelling tasten de vrede aan.

Bovendien blijkt niet uitgesloten te mogen worden, dat verschijnselen van uitputting en van aantasting van de natuurlijke omgeving de kansen van derde landen op een aandeel in de wereldwelvaart verkleinen. Als een blijvende voorsprong van de huidige omvang recht zou zijn dan zouden er ook internationale rechtsmiddelen aangewend mogen worden om

de status quo te handhaven. Waarschijnlijk zullen er niet velen zijn die deze status quo nog als rechtmatig willen verdedigen. Een aanzienlijke mate van spreiding van de (materiële) welvaart behoort nu snel gemeengoed te worden. Het Westen heeft met zijn voorsprong nu eenmaal grote delen van de aarde voor zich toegankelijk gemaakt en zich daarbij een overweldigende macht opgebouwd. Dit wordt, zeker in landen van de zogenaamde derde wereld, niet meer als recht ervaren en het ligt op de weg van de rijke landen initiatieven tot verandering te ontwikkelen.

Lange tijd is het denken in het Westen, doch ook in de armere landen, geweest dat de voortgezette westerse welvaartsontwikkeling elders in de wereld vanzelf de aanzetten zou geven — in de vorm van ontginningen, uitwijkende industrieën, e.d. — die het begin zouden vormen van een soortgelijke ontwikkeling aldaar.

Tot in de jaren '60 werd er waarde gehecht aan bijvoorbeeld de theorie der stadia. Volgens deze theorie — en zeker in zijn populaire vormen — zouden de meeste achtergebleven landen door de zoëven genoemde prikkels hun eigen opstijgingsmogelijkheid naar welvaart wel bereiken. Daar is veruit onvoldoende van terecht gekomen, zodat de situatie nu onmiskenbaar is dat het Westen welvaart geniet naast, zo niet ten koste van, andere landen. Met name de concurrentiemacht van het Westen is veel te groot gebleken. Dit is dus iets geheel anders dan het geleidelijk maar steeds sneller mee gaan lopen van de derde wereld met het Westen. En nóg zou hier slechts met mate van onrecht gesproken kunnen worden als er nergens in de wereld elementair gebrek was. Als de welvaart van het Westen staat naast grote armoede in de derde wereld, dan is er bij die armoede een wijd gespreid elementair gebrek inbegrepen.

Wij hebben gezien, dat het Westen niet zonder achilleshielen is en dat het onlangs door de olielanden bij zo'n hiel aangetast is kunnen worden. Hier werd de methode van de afpersing van concessies, die sinds onheugelijke tijden een zeer gangbare internationale methode is, na een aantal eeuwen van onaantastbaarheid, ook op het Westen zelf toegepast. Het is niet de wenselijke methode: op zichzelf niet, maar ook niet omdat dit geen nieuwe scheve distributies van welvaart kan voorkomen. De enige wenselijke methode is die van de zelfbeperking. Hier wordt niet alleen bedoeld de zelfbeperking bij het ontplooiën van machtsmogelijkheden, maar vooral het scheppen van situaties die een chantage met macht beperken of zelfs uitsluiten. Dit komt neer op onafhankelijkheidsbevorderende hulpverlening. Hiertoe behoort allereerst dat er hulp gegeven wordt opdat het bestaan in die landen op minimaal het niveau komt van vrijwaring van elementair gebrek en van goede communicatie met de rest van de wereld.

HUMANISTISCH PERSPEKTIEF

punt 3

Maatschappelijke goederen behoren rechtvaardiger verdeeld te worden. Bij het beschikbaar stellen van vorming en scholing zal niet volstaan kunnen worden met voor ieder hetzelfde aan te bieden. Vorming en scholing dienen zonder indoctrinatie en gericht op ontwikkeling van eigen mogelijkheden te worden aangeboden.

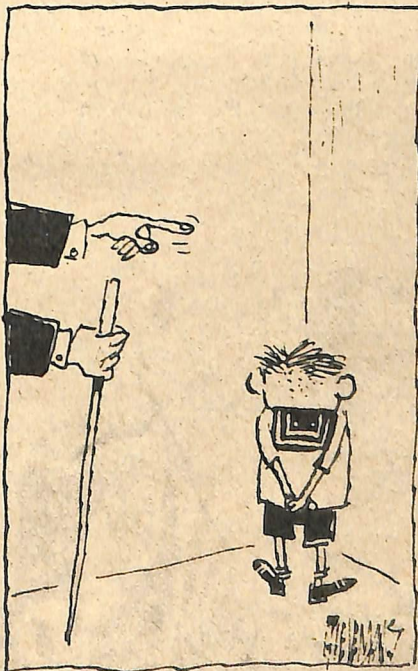
Het bezit van maatschappelijke goederen is sterk afhankelijk van kennis, inzicht en macht, factoren die ongelijkheid van mensen bevorderen. Daar komt bij dat deze factoren via het milieu waarin ze voorkomen, bewust of onbewust aan volgende generaties worden doorgegeven. Op die manier wordt ongelijkheid van mensen in stand gehouden, zo niet versterkt.

Dat ieder mens uniek is, zoals humanisten aannemen, houdt al in dat mensen niet gelijk zullen zijn. Gelijke aldus opgevat, zou tot verstarring leiden i.p.v. tot vooruitgang van een maatschappij via de voorhoedes daarin. Maar al zijn mensen dan niet gelijk, ze zijn wel gelijkwaardig en hebben aanspraak op behandeling die daarmee rekening houdt.

Nu leidt te grote ongelijkheid in kennis, inzicht en macht tot ongelijkwaardige behandeling. Humanisten zullen, zonder te willen streven naar uniforme mensen, aan vermindering van die ongelijkheid meewerken. Die medewerking kan vorm krijgen door voor hen die van ongelijkwaardige behandeling de dupe zijn of worden, betere vormings- en scholingsmogelijkheden beschikbaar te stellen. We kunnen niet meer volstaan met een streven naar dezelfde vorming en scholing voor iedereen. Achtergebleven groepen zullen daardoor immers nooit hun achterstand inlopen en vermoedelijk zelfs steeds verder achterblijven. Vorming en scholing dient juist in de eerste plaats op hen gericht te worden waarbij én financiële én andere maatschappelijke belemmeringen (b.v. taalarmoede) zoveel mogelijk weggenomen dienen te worden.

Vorming en scholing ter ontwikkeling van mogelijkheden om inhoud aan eigen leven te kunnen geven, zullen humanisten in het algemeen na aan het hart liggen. Toch past in tweërlei opzicht behoeftzaamheid tegenover wat zich als vorming en scholing aandient. Vooreerst

daar waar alleen geschoold en gevormd wordt voor die taken en functies die van direkt nut zijn in de maatschappij terwijl andere ontwikkelingsmogelijkheden van mensen bewust worden veronachtzaamd. Voorts daar waar scholing en vorming vanuit een dogmatische, onverdraagzame mentaliteit wordt gegeven. Noch aan uitsluitend nuttige, één-dimensionale mensen noch aan ongenueanceerde oogkleppers hebben wij behoefte.

Een levende cultuur heeft wel behoefte aan voorhoedes, die de maatschappij verder kunnen brengen en menselijk leven meer inhoud geven. Om die reden zal ongelijkheid van mensen niet alleen uit hun uniciteit noodzakelijk volgen doch zelfs gewenst zijn. Die ongelijkheid echter mag niet leiden tot ongelijkwaardige behandeling. Daarom zal een permanent streven erop gericht moeten zijn de hiervoor genoemde factoren die ongelijkheid versterken, zoveel mogelijk bij te sturen.

Nooit meer

Vandaag had ik een heel vreemd gevoel. Ik liep door de buurt, mijn eigen buurt, waar ik nu al ruim vierentwintig jaar doorheen loop, ik groette allerlei mensen, die ik altijd groet, maar die keken me eerst een beetje verbaasd aan, voordat ze beseften, dat ik het was. Dan begonnen ze te lachen. „O, nu zie ik het pas,” zeiden ze dan, „u hebt uw haar laten afknippen.” „Tien jaar jonger”, vond de groenteman. „Hoe komt dat zo ineens?” wilde de slager weten. Er zat niets anders op, dan dat ik in de volle winkel uitlegde, dat ik bij de kapper was en dat die me had aangeraden, om nu eens wat anders te proberen, dan die eeuwige Grace-Kelly rol achter m'n hoofd. En voor ik het wist, lagen m'n lange haren op de grond. Het resultaat kon gelukkig de goedkeuring van de slager wegdragen. Nog even een uitwisseling van ervaringen met de bakkersvrouw, die onlangs hetzelfde had meegemaakt en mijn nieuwe coiffure, kort met losse krullen, had z'n eerste vuurdoop gehad.

Gek, dat haren zo'n grote rol kunnen spelen in je leven. Ik heb daar nooit zo bij stilgestaan, maar ik heb eigenlijk tot nu toe geleefd in de ban van mijn lange haren. Toen ik zes jaar was, hebben mijn tantes het eens heel kort laten knippen tot een „jongenskop”, zoals dat toen heette, omdat mijn haar na een logeerpartij bij mijn grootouders in Zeeland door de zon en het zoute water helemaal „verschoten” was. Mijn moeder was er bij mijn thuiskomst niet zo verrukt van. Van de weeromstuit wilde ik het lang laten groeien. „Goed”, zei mijn moeder, „maar dan mag je 't nooit meer laten afknippen. Geen gezeur van dan weer lang en dan weer kort!” Een zware beslissing voor een zesjarige. Nôôit meer laten afknippen, nôôit meer kort...

Mijn haar groeide en via steeds langer wordende pijpenkrullen, waarvoor ik jarenlang iedere nacht met een hoofd vol papillotten moest slapen, die er 'savonds door mijn moeder met suikerwater werden ingedraaid, werden het uiteindelijk vlechten, lange dikke, blonde vlechten, en met grote strikken eraan. De kapsels om me heen veranderden: kort of met krullen of pony of een rol. Ik had vlechten. Soms bleef er op straat wel eens een oude dame staan en die zei er dan iets van. „Ouderwets, maar altijd mooi. Nooit laten afknippen, hoor meisje!” „Nee mevrouw.” Mijn familie was er dol op. 't Stond bovendien nog ergens in de bijbel ook, geloof ik: „'t Haar is het sieraad van de vrouw”, of zo iets. Alsof dat op mij sloeg.

Een keer had tot overmaat van ramp een tante van me, die stewardess was op de Holland-Amerika-Lijn en die dus vaak in Amerika kwam, aangekondigd, dat in Amerika de rokken alweer langer werden gedragen, dan hier. Wat mijn moeder bezield, weet ik niet, maar in tijd van een mum liep ik met rokken tot over m'n knieten, terwijl iedereen ze hier nog lekker kort droeg. Toen had ik helemaal geen leven op school.

„'t Past zo bij jou,” zeiden de mensen later. „Die wrong in je nek, zo artistiek, weet je, zo anders.” De Grace Kelly-rol, een lossere uitmonstering, wat vreemd in 't begin, hoorde toch nog steeds bij me. Vandaag, bij de kapper, is de ban gebroken. De ban van nôôit meer. Ik voel me een ander mens. Heerlijk!

Ans Spigt

KUNST-VANDALISME

Het Amsterdamse Rijksmuseum toonde vorig jaar trots weer de Nachtwacht van Rembrandt, geheel gerestaureerd nadat het schilderij in het najaar ernstig met een mes was gehavend. Het trieste einde van de dader — niet zo lang na zijn aanslag op het doek — kreeg minder aandacht dan eerst de beschadiging en later het herstel van Rembrandts schilderij dat, dankzij voortreffelijk restauratiewerk, eigenlijk in betere toestand is dan tevoren.

Grote krantekoppen waren er ook voor de vernielzucht die werd botgevierd op Michelangelo's Pietà in het Vaticaan in 1972 en op Picasso's Guernica in New York in 1973. Vandalisme dat minder beroemde kunstwerken treft krijgt minder aandacht of zelfs helemaal geen. Maar in de laatste tientallen jaren is zeker de neiging om kunstwerken te beschadigen sterk toegenomen. In welke mate dit het geval is laat zich moeilijk vaststellen, voornamelijk ook omdat museum-autoriteiten liever niet over dit euvel praten. Velen van hen delen de mening van William Bostick, van het Instituut voor Kunst te Detroit, die sterk gekant is tegen iedere berichtgeving over vandalisme. Hij vindt: „Dat is alleen maar meer aanslagen uitlokken”.

Een grove schatting van de toeneming van aanslagen op kunstwerken komt van Trevor Williams, een vroegere medewerker van Scotland Yard die nu toeziet op de beveiliging van de Britse musea. Volgens hem hebben deze musea in het afgelopen jaar van meer gevallen van vandalisme te lijden gehad dan in de twee jaar daarvoor. Recente gevallen die hij noemt: een man die een pot verf wierp op een uitstalling van Victoriaans geslepen glas in het Victoria en Albert Museum te Londen en kort daarvoor zijn schoen had gesmeten naar een expositie in het scheepvaartmuseum in Greenwich.

En een man die dwars door een Etruskische vaas trapte in het Britse Museum. De recidivist is in Parijs al net zo'n bekende verschijning als in Londen: de man die een paar jaar geleden in het Louvre een Rubens verminkte bleek dezelfde te zijn die daar voor de oorlog eens Millets Angelus telijf was gegaan. En in Parijs zowel als elders zijn het vaak afbeeldingen van naakte vrouwen die het moeten ontgelden, waarbij het overigens een misverstand zou zijn te denken dat de aanvallers altijd mannen zijn. Het beruchtste geval van een messteek in het schilderij van een vrouwelijk naakt was de verminking van Velasquez' Venus in de National Gallery te Londen in 1914. Ene Mary Richardson deed het om te protesteren tegen de arrestatie van Mrs. Pankhurst, een voorvechtster van het vrouwenkiesrecht. Michel Calotte, conservator van de schilderijen in het Louvre, rept van de vele „mini-aanrandingen” — zoals hij ze noemt — die met een speld worden uitgevoerd. Bij routine restauratiewerk werden de gaatjes ontdekt in Ingrés' Turks bad — dat sindsdien achter glas hangt.

Motief: onsterfelijkheid

Het probleem is wel van alle tijden. Uit de oudheid is het beroemdste voorbeeld misschien dat van Herostratus die werd gegrepen omdat hij op 21 juli 365 voor het begin van onze jaartelling de tempel van Artemis in brand stak in Ephese. Hij bekende dat gedaan te hebben om zijn naam onsterfelijk te maken, wat hem ook gelukt is ondanks het feit dat aan zijn doodvonnis de bepaling was verbonden dat zijn naam nimmer meer mocht worden genoemd. De man die de Nachtwacht met zijn mes bewerkte zei — 24 eeuwen later — eveneens dat hij „een opmerkelijke daad” had willen stellen. Wat is er tegen te doen? Meer suppoosten — toegerust met vooral bijzondere oplettendheid voor wat dit aspect van hun taak vereist — zouden een oplossing kunnen bieden en ook plexiglasplaten en andere voorzieningen om de kunstwerken te beveiligen. Maar zelfs wanneer zowel de wil als het geld voorhanden zijn om de inhoud van een museum maximale bescherming te geven blijft er toch altijd risico bestaan. Hoofdconservator John Brealey van het Metropolitan Museum te New York stelt vast dat als iemand vastbesloten is zoiets te doen hij altijd wel de paar seconden vindt die hem een kans geven om zijn vernielzucht bot te vieren. En zijn Romeinse collega Giovanni Urbani zegt stoïcijns: „We zijn er aan gewend; het is onvermijdelijk...” Bij dit gevoel van kwetsbaarheid is het begrijpelijk dat velen die belast zijn met de verantwoordelijkheid om kunstwerken te beschermen liever zwijgen over wat misschien weer een vandaal op ideeën zal kunnen brengen.

Politieke daad

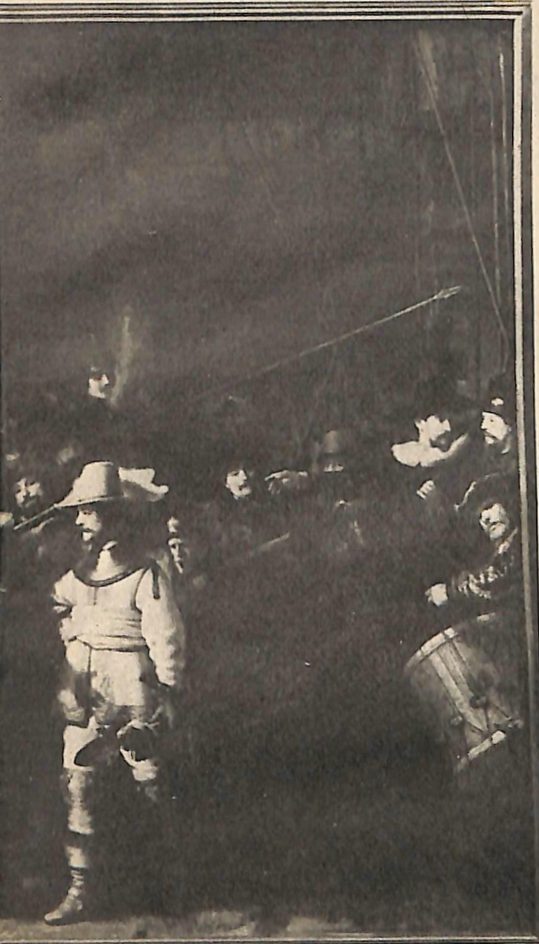
De Vandalen die door de manier waarop

De Nachtwacht van Rembrandt door een vandigd, na de restauratie.

ze in 455 na Chr. huishielden in Rome hun naam gaven aan kunstschenkende daden, waren zeker niet de eersten die „vandalisme” bedreven. Door heel de historie heen zijn — vaak met religieus of politiek oogmerk — kunstwerken vernield. Men kan bijvoorbeeld beginnen bij de Egyptische farao's die de voorstellingen van hun voorgangers onherkenbaar maakten. De Perzen vernietigden de tempels van Babylon in 482 voor het begin der jaartelling. De Byzantijnse keizer Leo III maakte de vernieling van „afgodenbeelden” tot staatspolitiek. De Noormannen verwoestten in heel West-Europa kerken in naam van Wodan. Florence kende in de tijd van Savonarola ook zijn iconoclasme à la Leo III waarbij bijvoorbeeld Botticelli zijn eigen werken in het vuur smeed, een soort vandalisme dat als „beeldenstorm” tijdens de Reformatie weer erg in zwang kwam. In de Franse revolutie was vandalisme, nu in dienst van een wereldse ideologie, bijzonder heftig — overigens was dit ook de tijd waarin de eerste nationale musea ontstonden.

En men hoeft niet eens zo ver in de historie te duiken. In Hitlers Derde Rijk werd vastgesteld dat de Duitse expressionisten, waaronder ook de nazi-gezinde Emil Nolde, zich te buiten waren gegaan aan „ontaarde kunst” net als bijvoor-

al in september 1975 door messteken bescha-
(Foto Rijksmuseum Amsterdam)

beeld Picasso, Braque, Van Gogh en vele andere kunstenaars. Heel wat van deze ontaarde kunst werd verkocht op een veiling in Luzern – Hitler had geld nodig – de rest werd verbrand: niet minder dan duizend schilderijen en beeldhouwwerken en bijna vierduizend aquarellen en prenten.

En natuurlijk is de oorlog steeds een groot vernietiger van kunstwerken geweest. Om dit in de toekomst te voorkomen is in 1954 een Unesco-conventie ter bescherming van cultureel bezit in gewapende conflicten aangenomen. Direct daarna op de lijst van kunstvernielers komt wellicht wat aangeduid wordt als „verbetering”. Bij menige stadsontwikkeling gaan bouwwerken verloren zo niet door sloop dan wel doordat ze een entourage krijgen die aanzienlijk minder zinnestrelend is dan de oude toestand.

Hebzucht

Hebzucht is wat de Spaanse conquistadores ertoe bracht het gouden smeedwerk van de Inca's in pas veroverd Zuid-Amerika om te smelten tot staven goud. En ook dit is geen vandalisme dat men nog slechts in de geschiedboeken tegenkomt. In Italië en Turkije worden antieke tomben geplunderd, in de oerwouden van Midden-Amerika en Zuidoost-Azië

worden stenen reliëfwerken in stukken gehakt om ze gemakkelijker illegaal te kunnen vervoeren naar de industrielanden van het westen, alwaar hiervoor een grote markt bestaat.

Om dit soort vandalisme te bestrijden werd in 1970 een Unesco-conventie aangenomen die cultureel bezit voorziet van „paspoorten” en andere middelen, die er op gericht zijn de illegale kunsthandel te bedwingen. Van de 26 landen die tot dusver deze conventie hebben geratificeerd is ongeveer de helft vooral exporteur van antiquiteiten. Geen van de landen die veel kunst invoeren heeft tot op heden de conventie geratificeerd die daardoor voorlopig rijker is aan beloften dan aan daadwerkelijke bescherming. Deze illegale kunsthandel is in de praktijk al even schandelijk als het feit dat „in vele gevallen (en zeker niet alleen in Italië) gebreken in het bestuurlijke beleid ten aanzien van het kunstzinnig erfgoed van een natie een chronische oorzaak zijn voor schandalige vormen van „vandalisme” die variëren van verlating en daaruit voortvloeiende achteruitgang tot slechte en ondoordachte restauratie”. Dit

zegt Giuliana Luna van het VN-instituut voor onderzoek ter voorkoming van aantasting van maatschappelijk waardevolle zaken, kortweg UNSDRI. En zij stelt dit tegenover de wel veel aandacht trekken- de maar relatief zelden voorkomende gebeurtenissen als de aanslag op de Nachtwacht. Het UNSDRI-rapport over kunstdiefstal in India en Italië verschaft een overvloed aan materiaal over hoe de rovers en de helers, de uiteindelijke kopers en anderen, onder wie overheidsdienaren, bijdragen tot de diefstal van illegaal te exporteren kunstvoorwerpen en archeologische vondsten, van oude Griekse vazen tot hindoe-beeldhouwwerk. „Het gaat niet echt over vandalisme”, zegt ze, „maar het is toch een kroniek geworden van een serie vandalistische daden, min of meer geïnstitutionaliseerd en al dan niet met de zegen van de overheid.”

Het is een illustratie van het oude latijnse spreekwoord: Tempus edax, homo edacior – de tijd verniet, de mens nog meer.

(Uit: Unesco-Nieuws)

Kunst en humanisme

door Jan Michels

Een russische dissident, dr. Michael Sjtern verzuchtte na zijn vrijlating uit een russisch „sanatorium”: „De bron van alle ellende is het gebrek aan cultuur”.

Nu ligt in deze uitlating een wereld opgesloten aan filosofie, cultuurhistorie en sociaal-bepaalde denkwijze maar in z'n algemeenheid zou je kunnen stellen, dat een volk d.w.z. individuen met een cultuurgericht besef doordrongen zijn van waardenormen ten opzichte van het leven, de natuur en de menselijke samenleving in het bijzonder. Dit besef zou het onmogelijk maken mensen te martelen, stom bureaucratisch te handelen (Befehl ist Befehl), frustraties af te wentelen op een sadistisch of masochistisch gedragspatroon.

Onze grootste schok bij de machtsovername van Hitler in 1933 was, dat een volk met zoveel culturele tradities op alle terreinen zich „en masse” achter de Führer schaarde... behalve een betrekkelijk klein aantal dat uitweek naar Zwitserland, Frankrijk, de V.S. en Rusland of in de concentratiekampen terecht kwam. En dat waren inderdaad de cultuurdragers van Duitsland, die de bezeten militarisering, de pogroms, het duistere bijgeloof en de politieke dwangbuis afwezen als strijdig met mensenrechten en menselijke ethiek.

Het heeft er toe bijgedragen enerzijds voorzichtig te zijn met de identificering van een volk en de cultuur van het land, anderzijds te erkennen dat een betrekkelijk kleine bovenlaag in de bevolking dragers is van waarden waaraan het grootste gedeelte geen deel heeft.

Een belangrijk aspect van deze cultuur is kunst. Kunst in alle geledingen, die we

waarnemen als een wezenlijk bestanddeel van onze samenleving en in alle gradaties van traditioneel tot ultramodern. Economisch hoog ontwikkelde landen als de Westerse wereld waarin de eerste levensbehoeften geen problemen meer opleveren (althans voor een groot gedeelte) zouden automatisch moeten evolueren naar het diepere cultuurbesef waarin het materialisme meer en meer op de achtergrond raakt...

Dit betekent de bewustwording, de evoluerende persoonlijkheid, „de nieuwe mens” en daar zit de hefboom voor werkelijke medemenselijkheid ten aanzien van de derde wereld, afwijzing van onze krankzinnige verspilling en levensgevaarlijke militaire arsenalen, eerbied voor de natuur, ontplooiing van de vrije mens... Denkend aan Amerika, Rusland, het Midden-Oosten en zelfs Europa zijn we nog ver verwijderd van dit ideaalbeeld der mensheid en bekruipt ons ernstige twijfel of we er nog ooit aan toe zullen komen. Het neemt echter niet weg dat we in een kleine „gemeenschap” als het H.V. de taak hebben dit cultuurbesef in ons program op te nemen, te ontwikkelen, te stimuleren als een noodzakelijk element van ons menszijn, humanist zijn. De weerspiegeling van een tijdsbeeld ligt in de beeldende kunst, literatuur, muziek, film, architectuur met alle contro-versen van dien, wat een apart hoofdstuk is.

Wie geen deel heeft aan deze cultuurrijkdom, hetzij passief of actief is een arm mens dat vegeteert en discrepantie van kunstenaars over de hele wereld is het bewijs van de veronachtzaamde waarden in onze samenleving wat dan weer leidt tot arrogante of afwijzende tendensen al of niet in groepsverband.

De kerk is ook op zondag

De gemeenschap Eindhoven heeft een enquête gehouden onder leden en sympathisanten van het h.v. in Eindhoven en omstreken. Totaal werden 155 ingevulde formulieren – waarvan 139 verwerkbaar – ontvangen. Op de vraag of men zondagochtend voor de maandelijkse bijeenkomsten een geschikte tijd vond, antwoordden 32 mensen de voorkeur te geven aan de avond. Men plaatste daarbij de opmerkingen: de kerk is ook op zondag en wat later beginnen. Tweëntwintig mensen vonden de zondag ongeschikt omdat het een uitslapdag is. Elf mensen kwamen zelden naar de bijeenkomsten omdat men zich „geen verenigingsmens” voelt.

Op de vraag of men behoefte heeft aan humanistisch vormingsonderwijs voor de kinderen op school antwoorden 41 mensen bevestigend. Jammer en typerend voor de „drukte” waar zoveel mensen over klagen, vonden we in de vragen en antwoorden omtrent ontwikkelings-samenwerking. Belangstelling voor dit onderwerp had ruim de helft van de geënquêteerden, namelijk 77. Maar of men dan ook wilde meewerken aan Hivos en Abal? Daarop antwoordden slechts 25 mensen positief.

Over het algemeen geeft de uitslag van de enquête de indruk dat de leden van de gemeenschap Eindhoven redelijk tevreden zijn met het gebodene. Een nuttig initiatief, dat ook door de opgenomen talenten-inventarisatie, vast wel vruchten zal afwerpen.

Ont-moeten: kritisch getint

Ont-moeten, het informatief tijdschrift van het groepswerk van het h.v., is onlangs uitgekomen met een extra dik nummer „voor de lange winteravonden”. In het doorgaans zeer leeswaardige blad (abonnement f 15,-, losse nummers f 3,-) dit keer veel kritische kanttekeningen. Naast een gedegen artikel van Jan Hein Mooren over Feedback (het uitwisselen van informatie over elkaars gedrag), een artikel van Hanny Baranyai over „Andere ervaringen van een humanistisch vormingsleidster. Ze uit kritiek op een eerder verschenen artikel over hvo en op de opleiding ervoor. Ze ziet vanuit haar 4-jarige ervaring niet zoveel heil in geplande spelletjes en oefeningen, maar meer in inlevingsvermogen warmte en echtheid.

Kritisch zijn ook de uitlatingen die Jack Tsjang, humanistisch opbouwwerker in het Rijnmondgebied, doet tegen Albert Nieuwland. Jack houdt zich bezig met „structuren” en een geschikte structuur is volgens hem een noodzakelijke voorwaarde om de mens zich veilig te laten voelen en tot zelfontplooiing en creativiteit te brengen. En hiertegen wordt ook binnen de organisatie van het h.v. nogal eens gezondigd, volgens Jack. „Ik heb zorg en aandacht voor kleinigheden, zoals de inrichting van een gebouw of het wel veilig is, ook of het klimaat wel veilig is: of mensen er zich thuisvoelen, of ze de weg weten, enz. Ik begin en eindig altijd op tijd en werk dingen correct af. Ik vind het typisch, dat daar in het Ver-

bond zo vaak tegen gezondigd wordt. Men speelt meer op de mens dan op structuren. OK, maar doe 't dan ook goed! Ik zie ook binnen de organisatie wat dat betreft veel slordigheden. Ik vind dat on-humanistisch en ik word dan ook altijd emotioneel als ik dat tegenkom...”

Ont-moeten is (nu ook als los nummer) te bestellen bij: J. W. Brouwersstraat 18 in Amsterdam. Postgiro 456508 t.n.v. Albert Nieuwland, Amsterdam.

Kaderkursus over humanisme in Friesland

In Heerenveen zal in de komende maanden een cursus worden gegeven over de inhoud van het humanisme. Verschillende docenten zullen inleidingen houden over onze gedachten over een wereldbeeld, mensbeeld, waarden, ethiek, geestelijke verzorging en de relatie tussen humanisme en maatschappij.

De eerste bijeenkomst is op donderdagavond, 3 februari as. Waarschijnlijk zal de gehele cursus zes donderdagavonden in beslag nemen, om de veertien dagen. De cursus is alleen toegankelijk voor mensen, die bereid zijn actief mee te helpen aan het werk van het HV.

Opgaven en nadere inlichtingen bij: M. Dijkstra, Nijlânsdijk 18 te Leeuwarden, tel. 27459.

Geestelijk reveil 1977

„Verwerking en verwerkelijking”

Hoe beleven wij de verhouding tot onszelf, tot onze medemens, de natuur, het levensmysterie?

Zaterdag 19 maart, 14.00–17.00 uur, Krasnapolsky, Grote zaal

„De verhouding mens - natuur”, Mellie Uyldert. Enkele aanwijzingen voor de lichamelijke en geestelijke conditie, met demonstratie, Cornelius van Ommeren. „De verhouding mens - dier”, Ds. Hans Bouma.

Zaterdag 19 maart, 20.00–22.30 uur, Krasnapolsky, St. Janszaal

„Opstanding”, een mensbeeld in zijn geestelijke neer- en opgang en uiteindelijke verwerkelijking, 'n geheel van collages, tekst en muziek, Willem G. de Bruijn.

Perzische religieuze liederen, Manu en Hushang Naraghi & Barhosandeh Khanum.

Enkele gedichten door, Pam Rueter.

Een muzikaal meditatief, Great Day.

Zondag 20 maart, 10.30–12.30 uur, Krasnapolsky, Grote zaal

„Het geestelijk transformatieproces”, Prof. Henri van Praag.

„De mens in relatie tot de medemens in het dagelijks leven”, Helma Vermeulen-Kool.

Zondag 20 maart, 14.00–16.30 uur, Krasnapolsky, Grote Zaal

„Levensaanvaarding”, Drs. Annemarie Mazgani-Niessink.

„Levensverwerkelijking”, J. W. Cramwinckel.

Muzikale bijdragen, Alma Badings en Herbert Slegers.

Een poging tot gezamenlijke zijnsbeleving, Ben Bons.

In de van Goghzaal zijn leetuur- en informatiestands te bezichtigen van meer dan vijftig verschillende bewegingen.

Bijdrage in de kosten: voor alle bijeenkomsten f 16,50 (echtparen f 27,50); voor twee der bijeenkomsten f 9,-; voor één der bijeenkomsten f 5,-; (jongeren t/m 21 jaar en studerende halve bijdrage).

Informatie: Secr. Geestelijk Reveil, postbus 14, Diever, tel. 05219 - 20 04.

TRAINING GROEPSWERK

Eind januari willen we vanuit het H.V. weer starten met een training voor mensen die nu of in de toekomst met groepen willen werken en hun kennis, inzichten en hun praktische ervaringen willen verbreden en verdiepen.

In deze training kunnen verschillende technieken beoefend worden. De deelnemers kunnen leren door met elkaar te werken en oefeningen te leiden die gezamenlijk geëvalueerd worden. De trainingen worden in Utrecht gehouden.

Als u belangstelling hebt en meer wilt weten over data, kosten, programmaopzet, enz., enz. kunt u bellen naar Gerard Sleewenhoek 030 - 78 69 31.

Psychisch Monisme, een humanistische opvatting van het wezen van ons bestaan

Uitgangspunten

1. Alle materiële zaken om ons heen kunnen beschouwd worden als plaatselijke verdichtingen van energie, in ruimer verband op te vatten als „oergeest”.
2. Uitgaande van de onder 1. weergegeven opvatting, bestaat er geen principieel verschil tussen geest en materie.
Al hetgeen wij om ons heen waarnemen zijn vormen van de in eeuwige beweging zijnde „oergeest”.

Toelichting

Al naar gelang van ieders persoonlijke instelling kan men het onder 1 en 2 gestelde meer materialistisch of meer religieus interpreteren. Dit hoeft echter aan de waarde van de uitgangspunten geen afbreuk te doen.

De door Einstein opgestelde formule

$$M - \frac{E}{C^2}$$
 waarin M staat voor Massa

(vergelijkbaar met materie) E voor Energie en C een Constante is (snelheid van het geluid in het luchtledige) wijst erop, dat alle materie in wezen een vorm van energie is. Maar daarmee is over dát wat energie nu eigenlijk is, – wij zouden dus zeggen iets niet-stoffelijks – nog niets gezegd. Dat blijft een mysterie. Daarom kan de een dit meer materialistisch opvatten en de ander meer geestelijk of religieus als men wil. Persoonlijk spreekt

mij de omschrijving „oergeest” het meeste aan, een ander zou van „God” kunnen spreken.

Maar het wezenlijke van deze opvatting is, dat de „oergeest” niet iets is, dat buiten ons staat, maar dat wij daar zelf een deel van vormen. Wij zijn een stukje „oergeest” evenals alles wat wij om ons heen waarnemen. Als wij er in slagen dit goed tot ons door te laten dringen, zijn de liefde voor- en de verbondenheid met onze medemensen en ook met de ons omringende natuur een vanzelfsprekendheid. Dat zijn immers delen van hetzelfde waarvan wij ook deel uitmaken. In deze gedachtengang door redenerende, is er geen plaats voor een uitzonderingspositie van de mens in de natuur. Wij hebben, door de omstandigheden geleid, onze hersenen vérgaand ontwikkeld. Andere soorten hebben andere vermogens verder ontwikkeld dan wij. Door de fenomenale ontwikkeling van onze verstandelijke vermogens, hebben wij de heerschappij verworven over alle andere soorten, maar wij blijven de machtigsten onder gelijken.

Amstelveen, J. Rutgers

Schrijf kort

We willen in deze Brieven-rubriek graag zo veel mogelijk mensen aan het woord laten, maar vaak ontbreekt de ruimte. Geef ruimte aan anderen en probeer uw brieven, opmerkingen, mening, zo bondig mogelijk te formuleren. Bij voorkeur niet langer dan een halve kolom (200 woorden). Brieven die deze grens ver overschrijden, kunnen door de redactie bekort worden.

„Maak me maar zwanger”

Bijna tien jaren had zij als gehuwde vrouw een parttime werkkring vervuld. Tegen een bescheiden salaris weliswaar, maar ze was er altijd tevreden mee geweest.

De groeiende werkloosheid ging ook haar firma niet ongemerkt voorbij. De directie gaf de voorkeur aan het indienst-blijven van de fulltimers, daarin gesteund door de personeelschef, die het ethisch niet verantwoord achtte om kostwinners te ontslaan. Háár man had een goede baan en dus vloog zij er uit.

Toen een groot aantal sollicitaties niets opleverde, begon ze in haar lot te berusten en ... zich te vervelen. Het verlangen naar een kind als levensvulling werd sterker. „Maak me maar zwanger”!

Duizenden nederlandse vrouwen verkeren in een vergelijkbare situatie. Ze hebben geen volledige en/of geen voldoening gevende huishoudelijke taken meer, een baan krijgen lukt niet en dan valt het onzalige besluit om een bijdrage aan de bevolkingsexplosie te leveren.

Dat juist gehuwde vrouwen onevenredig zwaar getroffen worden door de werkloosheid is om twee redenen zeer griezelig: de motivatie voor een kind is niet positief maar negatief. Bij gebrek aan een betere tijdspassing kiest zo'n vrouw voor een zwangerschap. In de tweede

plaats vind ik het griezelig, dat daardoor het al vijf jaar dalend geboortecijfer weer omhoog gedrukt wordt. Terwille van onze overlevingskansen dient ons land zo snel mogelijk een stabiele bevolking te krijgen (over dalen spreken we nog niet eens). Met het huidige aantal kinderen van gemiddeld ruim 1½ per ouderpaar duurt het nog vele jaren voor die zozeer gewenste stabiliteit is bereikt.

Het initiatief van de gemeenschap Alkmaar om op het komende HV-congres uitdrukkelijk aandacht te vragen voor de onrustbarend groeiende jeugdwerkloosheid heeft dan ook mijn volledige instemming. Niemand mag een kind aanschaffen zoals hij een hond neemt: voor de gezelligheid, voor verdrijving van de verveling.

Elke maatregel, die deze griezelige ontwikkeling kan terugbuigen, moet worden aangegrepen, ongeacht of het een „rechtse” maatregel is (verruiming begrip passende arbeid) of een „linkse”, bijv. vervroegde pensionering.

Zowel de geestelijke volksgezondheid als de toekomstige leefbaarheid van Nederland vragen om snelle en ingrijpende maatregelen.

Oegstgeest, Aart Weiland

... „geloof alleen wat ik u leer, en spreek mij nimmer tegen”

Er is in het Oosten heel lang geleden, een van de goden, zo wordt er verteld, de spiegel der waarheid uit handen

geleden en sedert niet in z'n glorie hersteld.

De stukken, de brokken, de scherven,

het gruis zijn gretig gegrabbeld door honderden

mensen: gedeeld en verdeeld, heeft nu iedereen

thuis een deel van de Waarheid geborgen

in huis ... Bij nader beschouwen is de val van die

spiegel van niet-te-voorspellen-

rampspoed geweest, want iedereen schijnt van zijn scherf

nu te menen, dat hij dáár alleen maar de „waarheid”

in leest. En sedert staan mensen elkaar naar het

leven, in naam van „De Waarheid”, het heilige

boek, vertaald in het code, van wat hij voor

waar houdt, trouw medegedragen in 't kerke-bezoek,

en steeds weer bevestigd door tekst en

gezangen, door sfeer en door toga: de „Waarheid”

alleen????

En niemand gelooft meer 't verhaal van

de spiegel: ... Zijn scherfje, dát is het – dát is het

alleen.

Twello, W. de Wit

Radio & TV

Televisie: 23 januari Ned. 1, 20 min. voor het late journaal.

Gelijkwaardig? ... dan ook gelijkbe-rechtigd!

Christelijke politici benadrukken het gezin als hoeksteen van onze maatschappij. Het humanistisch verbond komt ook voor andere samenlevingsvormen op, door de inhoud van menselijke verhoudingen belangrijker te vinden dan een vorm. Gelijkwaardig? ... dan ook gelijkbe-rechtigd.

Regie: Frits van der Kloek.

Radio: iedere zondag Hilversum 1, 9.30–10.00 uur 16 januari: **Wat is er aan de hand?**

Deel 2: Nederland: conservatisme neemt toe, zegt het Centraal Planbureau. Wat willen humanisten met de maatschappij en hoe staat het er in werkelijkheid voor?

23 januari: **Wat is er aan de hand?**, deel 3. Aktualiteiten rondom conservatisme.

30 januari: **Wat is er aan de hand?**, deel 4. Laatste deel van een reeks over tendensen in onze maatschappij die de klok stil of terugzetten. Discussie-programma.

Productie: Piet Brinkman en Rina Spigt.

Voorlichting op t.v. voor jonge consumenten

Op vrijdag 11 februari zal de nederlandse onderwijs televisie om 11.10 uur voor de derde keer een film uitzenden die bedoeld is voor jonge consumenten. Het bijbehorend lesboekje voor leraren bevat onder meer informatie over de rechtspositie van de konsument, de mogelijkheid tot klagen, lijsten met literatuur en belangrijke adressen. De leerlingenkrant bevat naast een stripverhaal praktische tips. Inlichtingen over het project bij de Ned. Onderwijs Televisie, Riouwstraat 163, Den Haag.

Samen met de konsumentenorganisaties bereidt de NOT een nieuw project voor, gericht op kinderen van tien tot veertien jaar. Onderwijsmensen die menen een nuttige bijdrage aan dit project te kunnen leveren worden verzocht contact op te nemen met de NOT.

Consumentenbond meet verkeerslawaai: normen ver overschreden

De Consumentenbond heeft in haar blad Consumentengids herhaaldelijk geschreven over geluidshinder veroorzaakt door de grootste boosdoener: het verkeer. In het januari-nummer publiceert men de resultaten van een meting in 21 plaatsen. Bij de metingen bleek dat in alle gevallen de normen van zowel de Gezondheidsraad als die van het wetsontwerp Geluidshinder (al een jaar in behandeling), namelijk maximum 55 of 50 decibel, overschreden werden.

De Bond vindt het hoog tijd worden dat de Wet Geluidshinder in de Tweede Kamer in verbeterde vorm aangenomen gaat worden. Het huidige wetsontwerp kan volgens de Bond, veel te ruim gehanteerd worden. De ontwerpers van wegen worden onvoldoende gestimuleerd om in de geest van de wet te handelen. Er bestaan ook geen strafbepalingen bij overtreding van de wet. Men kondigt in het artikel aan, door te gaan met onderzoeken naar lawaai. Groepen kunnen de Consumentenbond daarbij inschakelen. Inlichtingen: Consumentenbond, „Geluidshinder”, Antwoordnummer 9, Den Haag.

Inzicht

„Inzicht krijg je door het gehéél op je te laten inwerken. Ondergaan, ontvangen, luisteren, kijken naar kwaliteit en niet afgaan op kwantiteit. Hoe moet ik dit duidelijk maken? Je kunt iemand niet de waarheid zeggen door hem/haar uit te splitsen in onderdelen en hem/haar dan de afgekeurde onderdelen in het gezicht terug te werpen. Waarheid kan niet losgemaakt worden van de eenheid.”

Emmy van Overeem
in NRC-Handelsblad

Gerrit Achterberg

Uit: Ballade van de winkelbediende I

Er ligt een jongen in de lucht, lang uit, recht op zijn rug. Hij houdt de armen strak tegen het lichaam of het anders brak. Boven zijn ogen schommelt de maanschuit.

Vrede des avonds die op hem afstuit, zoals hij zweeft in het zondagse pak waarin een modemagazijn hem stak. Hij gaat geen meter voor- of achteruit.

Wij fietsen ver onder hem door naar huis, steken het licht op en gaan zitten lezen. ik voel dat hij er altijd nog moet zijn:

eenzaam, onaards, verheven, dood en kuis
Hij was winkelbediende in Terneuzen
bij P. de Gruyter of Albert Heijn.

(Een dodelijk ongeluk op een hooggelegen snelweg waarbij een gewone jongen omkomt, is voor de dichter het beginpunt van een indringende verbeelding van de naamloze dood).

Die mensen leven voor zichzelf

In het naamloze krantje van de gemeente Groningen zijn enkele meningen gepubliceerd van leerlingen die in de vijfde en zesde klas van de lagere school hun vormingsonderwijs kregen. Hieronder wat frappante citaten: Humanistisch onderwijs is een vorm voor mensen die ongelovig willen zijn. Die mensen leven voor zichzelf. In de lessen behandelen we niet het onderwerp „De Bijbel”, maar we praten voluit over sex, kapingen en andere dingen die in de wereld gebeuren. ... We praten wel een beetje over de bijbel maar lang niet zo veel als de dominee ... We praten over liegen en wat we onze vader en moeder daarmee aandoen (verdriet).

... Ik hoop dat het volgend jaar ook leuk is. De dominee lijkt me niet veel aan. Maar ik heb hem nooit gehad en daarom kan ik eigenlijk niets over hem zeggen. ... Liegen vond ik de leukste les ...

Dan eerst kan de mens tot zijn recht komen wanneer mensen niet langer voor vervangbaar materiaal gehouden worden.

Karl Jaspers

Van 100 kg oud papier kan 70 kg kringlooppapier gemaakt worden:

Schone oude kranten en ongevraagd drukwerk worden in stevige dozen bewaard of met afvaltuw gebundeld (zonder carbon of plastic-papier) om ze door te sturen naar de Ned. Papierfabrieken die er weer nieuw drukwerkpapier of gebruikspapier van maken.

Ook „Humanist” is met ingang van het nieuwe jaar gedrukt op kringloop papier!

„Afkeer van sexualiteit”

„Als mensen niet van zichzelf houden, accepteren ze niet dat anderen van hen houden. En hoe meer de mens zichzelf waardeert, des te meer seksuele toenadering zal hij bij zijn partner zoeken.” Dit stelt drs. Jos Frenken (39) in zijn proefschrift „Afkeer van sexualiteit”.

Frenken promoveerde daarop aan de rijksuniversiteit van Utrecht tot doctor in de sociale wetenschappen. Sinds 1967 is hij als wetenschappelijk medewerker verbonden aan het Nederlands Instituut voor Sociaal-Sexuologisch Onderzoek (NISSO) in Zeist. In zijn proefschrift beschrijft Frenken een sociaal-sexuologisch onderzoek onder zeshonderd gehuwden van 18-54 jaar uit de sociaal-economische middenklasse.

Uit deze navorsing bleek dat de seksuele relatie in het huwelijk door ongeveer een kwart van de mannen en veertig procent van de vrouwen als min of meer problematisch wordt beleefd. Daarnaast concludeert Frenken dat in meer dan de helft van de huwelijken een of beide partners tekortkomt in het beleven van plezier bij de seksuele omgang.

Het bekende Amerikaanse sextherapeuten-echtpaar Masters en Johnson heeft in het verleden uitgesproken dat in vijftig procent van de huwelijken stoornissen voorkomen in het seksueel functioneren. „Ik dacht dat Masters en Johnson een vertekend beeld van de werkelijkheid hadden, maar dit onderzoek leert dat het getal zelfs iets hoger ligt dan hun schatting”, aldus Frenken op een persbijeenkomst, waar hij zijn proefschrift toelichtte.

Op grond van onderzoekresultaten heeft de NISSO-medewerker een schatting gemaakt over het voorkomen van seksuele relatie-problemen onder 2,34 miljoen echtparen in Nederland in de leeftijd van 18-54 jaar. Volgens hem hebben respectievelijk 960.000 vrouwen en 600.000 mannen moeilijkheden op dit gebied. Jos Frenken: „Vanuit het oogpunt van geestelijke volksgezondheid is dit een alarmerende situatie.”

Haagsche-Courant

Humanist

eindredacteur: Jetske Mijs.
Druk: Lumax, Utrecht.
Redactie-adres: Hum. Verbond,
Oudegracht 152, Utrecht. Tel. (030)
31 81 45.

Abonnementsprijs voor niet-leden:
f 18,— per jaar t.n.v. Humanistische
Pers, postgiro 58, Utrecht.